ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2018:04

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Fjärrvärme i Prästgärdsgatan och Nygatan

Köping 148:1, Köpings kommun och socken, Västmanland

Erica Strengbom

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2018:04

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Fjärrvärme i Prästgärdsgatan och Nygatan

Köping 148:1, Köpings kommun och socken, Västmanland

Erica Strengbom

Lst dnr 431-918-2017

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Västmanlands län med platsen för undersökningen markerad med rött.

© 2018 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2018:04
Författare Erica Strengbom
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Omslagsfoto Fjärrvärmerör i Prästgärdsgatan, sedda från sydväst.
Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

Innehållsförteckning

Sammanfattning 5
Inledning 5
Bakgrund och kulturmiljö 5
Tidigare arkeologisk undersökningar 7
Syfte och frågeställningar 8
Metod 8
Resultat 8
Tolkning 12
Utvärdering av resultaten
i förhållande till undersökningsplanen 13
Referenser 14
Tekniska och administrativa uppgifter 15
Bilagor 16
Bilaga 1. Schakttabell 16
Bilaga 2. Anläggningstabell 16
Bilaga 3. Fyndtabell 17

Figur 1. Karta över Köping med den aktuella undersökningsplatsen markerad med svart. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Under delar av maj och september månad 2017 utförde Arkeologgruppen AB en schaktningsövervakning i centrala Köping. Schaktningsövervakningen skedde i samband med utbyte och utvidgning av stadens fjärrvärmesystem. Två schakt om sammanlagt 225 meter övervakades. I den östra delen av Köping övervakades en cirka 80 meter lång sträcka i Prästgärdsgatan där äldre gatunivåer, rester av en mindre byggnad och en nedgrävd trätunna framkom. Längs Nygatan övervakades en sträcka på cirka 145 meter. Där fanns inga bevarade kulturlager eller anläggningar, ytan var uppfylld med ett cirka 0,9–1 meter tjockt bärlager och direkt under vidtog den sterila blåleran.

Inledning

Med anledning av omläggning av fjärrvärmeledning vid Prästgärdsgatan och Nygatan i centrala Köping har Arkeologgruppen AB genomfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Undersökningsområdet ligger inom fornlämningsområdet Köping 148:1 som utgörs av stadens stadslager.

Förundersökningen omfattade schakt längs en cirka 80 meter lång sträcka i Prästgärdsgatan. Arbetet omfattade också en cirka 145 meter lång sträcka i Nygatan mellan Östra och Västra Långgatan. Beställare var Västra Mälardalens Energi och Miljö AB och beslutande i ärendet var Länsstyrelsen i Västmanlands län.

Bakgrund och kulturmiljö

Det första kända omnämnandet av Köping härrör från år 1257, då som Laghlysakypung. Namnet kommer troligen av att man bedrivit handel utan att ha handelsrätt. Köping får ett eget sigill i mitten av 1300-talet, och halvstadsrätt år 1459. Sten Sture den äldre ger även Köping rätt till marknad år 1474. Ortnamnet Köping antyder att staden fungerat som en handelsplats. Den medeltida staden var placerad väster om Köpingsån, kring dagens Västra och Östra Långgatan, men kom alltmer att utvidgas under 1500-talet. Större delen av den medeltida staden brann ned under 1540-talet (Björnänger 1974:43). År 1641 donerade Drottning Kristina ett större område väster om staden kallat Prästgärdet, till staden. Det nya stadsområdet byggdes upp enligt stormaktstidens rutnätsmönster med rätvinkliga gator. Stadens västra del behöll dock den medeltida stadsplanen med oregelbundna kvarter fram till år 1889 då en förödande stadsbrand ödelade stora delar av den västra sidan (Björnänger 1974:58).

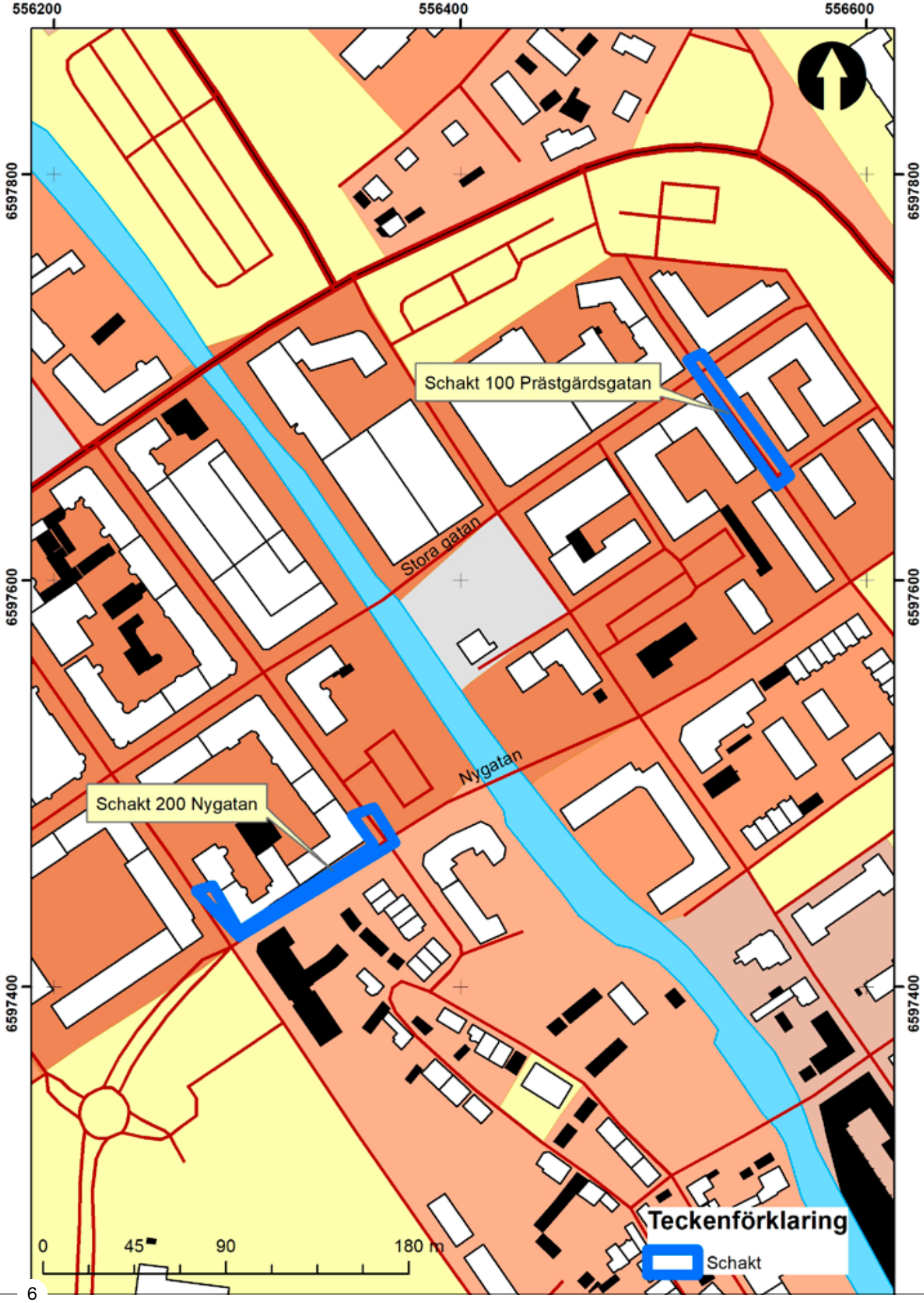

Figur 2. Översiktskarta över Köping. Skala 1:250 000.

De två aktuella undersökningsområdena ligger dels i den östra delen av staden, i Prästgärdet som tillkom i samband med Kristinas donation (Prästgärdsgatan), dels väster om Köpingsån i den medeltida stadsdelen (Nygatan).

Den äldsta bevarade kartan är från år 1732. Den är sammanställd av äldre kartor som upprättades år 1685. På kartan syns Prästgärdsgatan markerad i den östra stadsdelen. Sydväst om Prästgärdsgatan ligger Nygränd, som senare kom att bli en del av Nygatan. Den västra sidan har ingen motsvarande sträckning. Nygatans nuvarande sträckning med Nygatsbron anlades först år 1975.

Tidigare arkeologisk undersökningar

Ett flertal mindre arkeologiska undersökningar har gjorts i närheten av de nu aktuella områdena, i huvudsak schaktningsövervakningar.

I Östra Långgatan påträffades år 2007 ett kulturlager som daterats från 1400-talet och framåt (Alström 2007). Ytterligare en schaktningsövervakning utmed Östra Långgatan genomfördes år 2008. I höjd med kvarteret Frode påträffades kulturlager och en avfallsgrop med fynd daterade till medeltid (Alström 2009).

Under våren år 2017 utfördes en arkeologisk förundersökning i delar av kvarteret Frode nordöst om Nygatan. Den undersökta ytan var cirka 2 500 kvadratmeter stor. Intressant i området var två schakt med äldre strukturer. I schakten fanns fragmentariska byggnadsrester samt omfattande jordlager. Lagren har tolkats som påförda utfyllnadslager (Bergold 2017).

Även på den östra sidan av Köpingsån i närheten av Prästgärdsgatan har flera mindre schaktningsövervakningar gjorts under 2000-talet.

Våren år 2000 utförde Västmanlands läns museum en arkeologisk förundersökning i samband med renovering av fjärrvärmeledningar längst Stora Gatan, Prästgårdsgatan och Humlegårdsgatan. Avsatta lager och en trolig tomtgräns som sammanföll med en tomt på 1685 års karta undersöktes. En husgrund, en kullerstensbeläggning som troligen är från 1800-talet och en äldre gatunivå i form av en risbädd påträffades (Wigg 2003).

Hösten år 2014 utfördes en arkeologisk förundersökning i samband med att fjärrvärmeledningar skulle grävas ner längs med Trädgårdsgatan och Prästgärdsgatan. I Prästgärdsgatan framkom två stensyllar, en droppränna samt stockar och träflislager. Det äldsta träflislagret ^{14}C-daterades och visade en datering till andra hälften av 1600-talet (Rönngren 2015).

Hösten år 2015 utfördes en schaktningsövervakning i samband med anläggandet av nytt fjärrvärmesystem vid Glasgatan och Torggatan. Utifrån fynd och stratigrafiska iakttagelser kunde två aktivitetsfaser urskiljas. Till den äldre fasen hörde avfallsgropar och ett utjämningslager från 1600–1700-tal. De yngre lämningarna bestod av demolerade husgrunder och rasmassor från 1800–1900-tal (Strengbom 2015).

Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt löpande dokumentera den del av fornlämningen som berördes och att ta tillvara fornfynd.

Metod

Arbetet utfördes som en schaktningsövervakning, vilket innebar att en arkeolog övervakade grävandet. Arbetet utfördes med maskin som skiktvis grävde ner till lager- och anläggningsnivå. Lager och anläggningar handgrävdes i syfte att avgöra typ och funktion. Alla anläggningar och lager dokumenterades i profil. Ritningarna digitaliserades i ArcGis 10.3.1. Fältdokumentationen bestod av schaktbeskrivningar, anläggningsbeskrivningar, kulturlagerbeskrivningar samt beskrivningar av stratigrafiska relationer. Fotodokumentationen skedde med digitalkamera. Lager och anläggningar har i första hand daterats utifrån fyndmaterialet.

Resultat

Schakt 100 grävdes i Prästgärdsgatan och grävdes i nordvästlig-sydöstlig riktning. Schaktet mätte cirka 80 meter och var 2,5 till 3 meter brett med ett djup på cirka 1,8–2 meter. Kulturlager och anläggningar fanns delvis bevarade längs den sydvästra schaktkanten. Längs den nordöstra delen löpte en äldre kulvert som grävt sönder alla kulturlager.

Schaktningen påbörjades i korsningen vid Storgatan och Prästgärdsgatan. Här fanns inga bevarade kulturlager, utan endast äldre rör, ledningar och påförda sandmassor. Strax sydväst om korsningen framkom bevarade kulturlager bestående av utjämningslager och flera äldre gatunivåer. Under ett nära en meter tjockt bärlager fanns ett utjämningslager (A1) sammansatt av brun lerig silt och träflis samt en större mängd taktegel och delar av kakelugnstegel. Fynd av djurben, keramik och kritpipor förekom också i lagret (F9, F10). Under utjämningslagret låg en äldre gatunivå i form av sand med knytnävsstora stenar (A2).

Under den steniga ytan låg ett tjockare träflislager (A3) bestående av lerig silt blandat med träflis, träkol granbarr och pinnar. Fynd av keramik (F12) som daterats till 1700-tal kunde knytas till lagret. Träflislagret överlagrade ett dike (A13) som var fyllt med ett material (A4) som liknade lagret A3. Mot botten av diket framkom fynd av smidesslagg och keramik (F8 F9) som dateras till perioden 1680-1720. Lagren var synliga i cirka tio meter. Därefter var lämningarna söndergrävda av sentida kabel- och rörschakt.

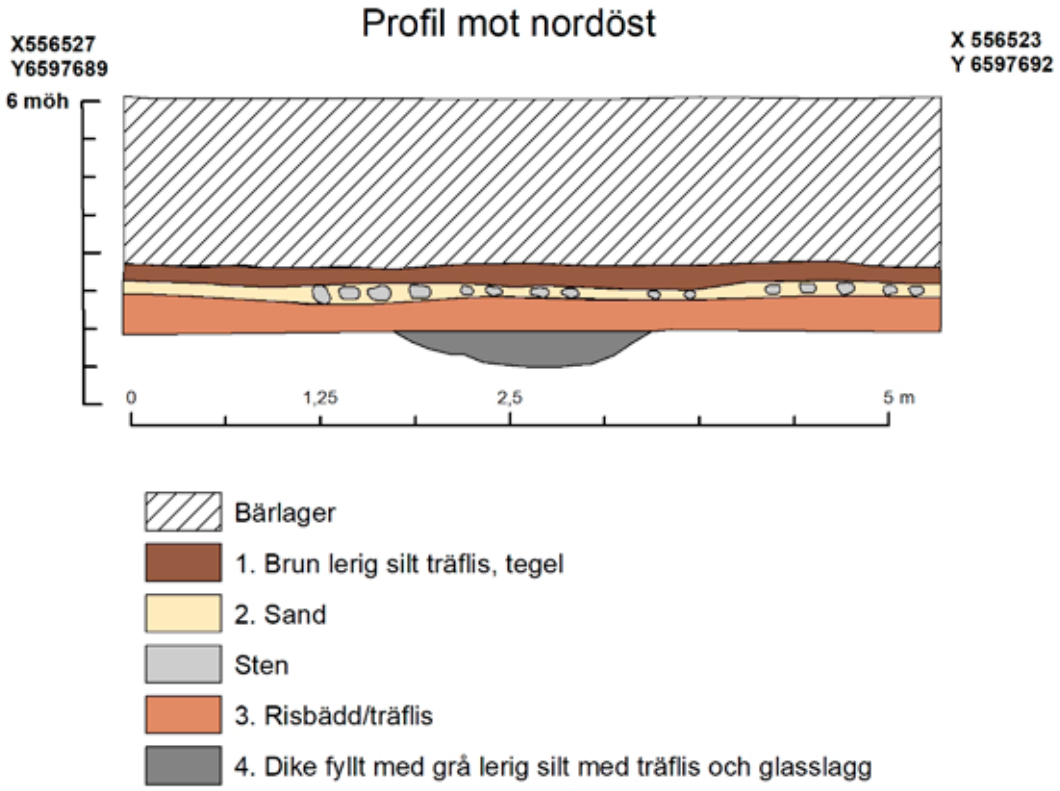

Figur 3. Sektionsriktning över delar av schakt 1. Skala 1:50.

Längre söderut i schaktet fanns ytterligare kulturlager och anläggningar. Under bärlagret låg ett tjockare träflislager (A5) som liknade utjämningslagret A1. Fynd av fajans (F14) påträffades i lagret. Lagret var söndergrävt av rörschakt i den norra delen. I lagret låg ett stråk av ris och slanor (A6) med fynd av keramik, delar av skålar och förvaringskärl i rödgods som daterats till 1700-1800-tal (F1, F2, F3).

På samma nivå i direkt anslutning söderut övergick träflislagret i ett gödselblandat lager med halm (A8). Lagret låg upp mot en sten- och träsyll (A9). Den syll som framkom var endast fragmentariskt bevarad och mätte 1x0,6 meter. Det rör sig sannolikt om rester efter en stallbyggnad med ett avsatt gödsellager. I den nordöstra schaktkanten under bärlagret fanns rester av sandig silt med träflis (A7). Lagret är troligen detsamma som A1 och A5 men det går inte säkert att avgöra då deras relationer var söndergrävda av rör- och ledningar.

Söder om syllen blev träflislagret A5 återigen synligt. Under träflislagret, på ett djup av 1,3 meter framkom delar av ett laggkärl i trä (A13). Kärlet var nedgrävt i den sterila blåleran. Det bestod av stående trä med tre vidjeband och mätte cirka 0,4 meter i diameter. Djupet var 0,60 meter och i botten fanns ett borrat hål med en träplugg. Laggkärlet var fyllt med svartbrun blöt lerig silt som innehöll pinnar, bark och mossa. Två skärvor rödgods hittades i fyllningen (F8). Keramiken dateras till 1800-tal.

Figur 4. Träflislager A5 och A6 i profil. Sett från norr.

Figur. 5. Laggkärl i profilkanten. Sett från öster.

Figur 6. Översikt av schakt 2 i Nygatan. Sett från norr.

Schakt 200 grävdes i Nygatan mellan Östra och Västra Långgatan. Schaktet som övervakades var cirka 145 meter långt och hade en bredd på 2 meter. Det grävdes till ett djup av cirka 1,20 meter. Längs sträckan framkom inget av antikvariskt intresse. Ytan tycks ha schaktats ur och fyllts upp med grus och rullstenar. Ledningar och rör låg på upp till 1 meters djup. Direkt under vidtog den sterila blåleran på cirka 1,1 meter.

Tolkning

Flera äldre gatunivåer kunde urskiljas vid Prästgärdsgatan. Under lagren fanns ett dike som representerar den äldsta fasen i området. När diket togs ur bruk fylldes det upp med träflis och hushållssopor, sannolikt när gatorna anlades. Keramik från botten av diket har daterats till perioden 1680–1720. Även det överliggande träflislagret kunde utifrån fyndmaterialet dateras till samma period, vilket antyder att diket fylldes igen och de äldre gatorna anlades någon gång under 1700-talet första hälft. Liknande stratigrafi och dateringar dokumenterades vid den schaktningsövervakning som utfördes år 2000 i den norra delen av Prästgärdsgatan (se Wigg 2003).

Söderut i gatan hittades spår av en mindre byggnad, ett gödsellager och ett nedgrävt laggkärl, vilka troligen representerar en bakgårdsmiljö från 1800-talet. På 1879 års stadskarta över Prästgärdsgatan syns denna del av gatan som betydligt smalare än dagens utbredning (jämför stadsplan Björnänger sid. 142). Utmed gatorna ligger kortsidorna av uthus och ekonomibyggnader. Platsen där sten- och träsyllen hittades stämmer överens med placeringen av ett uthus på kartan som vetter mot gatans västra sida. Med tanke på syllens klena konstruktion och det intilliggande gödsellagret kan man anta att byggnaden har använts till djurhållning. Den nedgrävda trätunnan är sannolikt en latrintunna som också fyllts med hushållsavfall. Keramiken som hittades i tunnan har dateras till 1800-tal.

Nygatan med dess nuvarande sträckning med Nygatsbron över ån invigdes år 1975. Troligen schaktades då vägbanan ur och fylldes upp med tjocka grus- och sandmassor.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Den arkeologiska undersökningen genomfördes enligt undersökningsplanen. Arbetet gick som planerat och resultaten var i linje med vad som kunde förväntas. Inga avsteg gjordes från undersökningsplanen.

Referenser

Tryckta källor

Alström, U. 2007. *Fjärrvärme i Ö. Långgatan, Köping*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2007:51.

Alström, U. 2009. *Fjärrvärme i Ö. Långgatan, Köping*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2009:19. Västerås.

Bergold, H. 2017. *Kvarteret Frode i Köping*. Arkeologisk förundersökning. Arkeologgruppen AB. Rapport 2017:38.

Björnänger, O. 1989. *Köping från forntid till nutid*. Köpings kommun. Köping.

Folin, C. 1979. *Köping. Medeltidsstaden 11*. Stockholm.

Rönngren, J. 2015. *Stadsexpansion på Prästgärdet i Köping, RAÄ 148:1*. Arkeologgruppen AB rapport 2015:19.

Wigg, A-S. 2003. *Arkeologisk förundersökning i Stora gatan, Humlegatan och Prästgärdsgatan i Köping*. Västmanlands läns museum. Kulturmiljöavdelningen rapport 2000:34.

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Västmanland
Kommun	Köping
Landskap	Västmanland
Socken	Köpings stad
Fastighet	Innerstaden 1:1 och 1:2

Fornlämningsnummer
Köping 148:1
Lämningstyp
Stadslager
Datering
Tidig modern tid

Typ av undersökning
Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum
2017-04-20
Länsstyrelsens diarienummer
431-918-2017
Arkeologgruppens projektnummer
Ag2017_29

Projektledning	Erica Strengbom
Personal	Erica Strengbom

Undersökningstid	2017-05-04 till 2017-09-06
Undersökt yta	530 m^2, 225 löpmeter
Inmätningsteknik	Manuell ritning
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.
Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.
Fynd
Fynden förvaras hos Arkeologgruppen AB i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt nr	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
100 Prästgärdsgatan	80x3	2	Inget av antikvariskt intresse.
200 Nygatan	145x2	1,5	Lager och anläggningar från 1700-1800-tal framkom främst i den sydvästra delen av schaktet.

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anr	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	Lager utfyllnad	10x1	0,2	Brun lerig silt med träflis, och tegel.
2	Lager gata	10x1	0,1	Äldre gatunivå? Sand med större stenar.
3	Träflislager Risbädd	10x1	0,2	Träflislager/risbädd. Granbarr pinnar och träflis.
4	Fyllning i dike	1,2	0,2	Grå lerig silt med träkol och träflis. Fynd av glasslagg och keramik.
5	Träflislager			Samma som A1?
6	Risbädd			
7	Lager utfyllnad			Samma som A3 och A5
8	Dynglager	2x0,6	0,2	Lager med dynga och halm ligger runt syll A9.
9	Syll trä och sten	1x0,6	0,2	Syll bestående av en trästock och tre grovt huggna stenar. NÖ-SV riktning.
10	Stensyll	0,5x0,6	0,3	Stensyll i nordöstlig-sydvästlig riktning
11	Trätunna	0,4 diameter	0,6	Laggkärl nedgrävt i steril lera. Latrin?
12	Fyllning i tunna	0,4	0,6	Blöt svart lerig silt med pinnar, bark mossa och två skärvor rödgods.
13	Nedgrävning dike	1,2	0,2	Dike fyllt med A4.

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	Anl	Material	Sakord	Föremålskategori	Antal	Vikt (g)	Anmärkning
1	6	Rödgods	Keramik	Kärl	21	1736	Brun blyglasyr på ut och insida av större förvaringskärl, troligen ett och samma 1800-tal.
2	6	Rödgods	Keramik	Skål	10	152	Brun blyglasyr på insida med gula prickar. Dela av mindre skål.
3	6	Rödgods	Keramik	Skål	1	7	Brun blyglasyr på ut och insida med grön dekor. 1700-tal
4	6	Rödgods	Keramik	Fat och kärl	4	85	Två skärvor oglaserade, två med vitlera och grön blyglasyr.
5	6	Rödgods	Kakel	Kakelugnstegel	1	60	Brunglaserad. Kasserad.
6	6	Glas	Fönsterglas	Fönsterglas	1	5	Grönt fönsterglas. Kasserat.
7	8	Rödgods	Keramik	Kärl	4	97	Vit och gul blyglasyr.
8	12	Rödgods	Keramik	Kärl	2	41	1 Brun blyglasyr, 1 oglaserad. 1700-1800-tal.
9	1	Rödgods	Keramik	Kärl	5	74	Kritpipslera och brun blyglasyr. Kraftigt eroderade.
10	1	Vit lera	Kritpipa	Kritpipa	2	11	Ej daterbara.
11	7	Rödgods	Keramik	Kärl	4	57	Kritpipslera, vit glasyr kraftigt eroderade.
12	3	Rödgods	Keramik	Skål, fat	5	120	Vit blyglasyr dekor hemring.1600-1700-tal.
13	4	Rödgods	Keramik	Skål, fat	5	145	Brun och grön blyglasyr koncentriska ringar.1680-1720.
14	4	Slagg	Slagg	Glasslagg	2	37	Förglasad smidesslagg.
15	5	Vit lera	Fajans	Fat	4	50	Delar av dekorerat fat pålagd glasyr 1700-tal.
16	5	Rödgods	Rödgods	Kakelugnstegel	3	326	Brun och grönglaserad. Kasserade.